

(ע"ע לעיל ז. שזכותה של א"י יכולה להועיל לגמור דין הרוצח לזכות. וכן מצינו בשאר הלכות, לאו דוקא בענין דין ומשפט, שבקשת רחמים יכולה להועיל בפסק ההלכה לטובתו, כפי שכתב הר"צ הכהן ז"ל (דברי סופרים יח). שו"ר שכן כתב הכהן זצ"ל (פרי צדיק ח"א דף נד 1 מכת"י) כלפי גמ' דידן: '... אבל ד"ת אין להם סוף, וחכמים גדולים יוכלו למצוא זכות גם למחויב גמור. וכן בתפילה היה (כה"ג) פועל שהשי"ת יאיר עיניהם. וע"ע בהגהות מהר"ב הכהן מוילנא, שבסוף המסכת – מש"כ מ'תשובה מאהבה' ח"א קצד).

דף יב

'עד כאן לא קאמר רבי יהושע התם דכתיב ברוך ה' חילו ופעל ידיו תרצה – אפילו חללין שבו, אבל הכא אפילו רבי יהושע מודה' – יש שכתבו לפי האמור בסוגיתנו, שכהן שנמצא חלל, כל פדיונות בכורות שקיבל – חייב להחזירם, וצריכים הבכורות להיפדות שוב. כי הלא רק לענין עבודה גזרת הכתוב היא להכשיר למפרע, אבל לשאר הלכות כהונה – בטלה כהונתו למפרע. ויש שכתבו שהדבר ספק [כי לפי דעה אחת במסכת קדושין, מקור הדין אינו מברך ה' חילו אלא מהכהן אשר יהיה בימים ההם ולפי"ז אפשר גם לענין מתנות כהונה לא בטל למפרע, וכן נחלקו בדבר בירושלמי] (ע' בפתחי תשובה יו"ד שה,ה בשם חות יאיר (קיג) ויד אליהו; שו"ת דובב מישרים ח"א מז).

'שתי טעיות טעה יואב... אביי אומר: בהא נמי מיטעא טעה...' – הרשב"א נשאל (בשו"ת, ח"א תקדד) מדוע לא מנו טעות נוספת – שסבר שהמזבח קולט אפילו במזיד? והשיב שאין זו טעות, כי אכן אמר הכתוב מעם מזבחי תקחנו למוות, ודרשו: ולא מעל מזבחי – שהמזבח מציל כשהוא על גביו. ואפילו לשיטת הרמב"ם (רוצח ה"ב) שהרוצח במזיד לוקחים אותו מעל גבי המזבח ליהרג – אפשר שזה רק במיתת בית דין, בעדים ובהתראה, אבל בנדון משפטי המלוכה – אפילו מזיד קולט. עד כאן מהרשב"א.

עוד על מקור שיטת הרמב"ם – ע' במוכא בסנהדרין לה. וזו לשון הרמב"ם בספר המורה (ח"ג לט): '... ואפילו בא להעורר בנכבד שבדברים והגדול שבהם, והוא אמרו 'מעם מזבחי תקחנו למוות', הנה זה בא להעורר בהש"י ונתלה במה שהוא מיוחס לשמו, ולא עזרו, אבל צוה להסגירו ביד בעל הדין אשר ברח מלפניו. כל שכן מי שבא להזשע באיש מבני אדם, שאין צריך להזשעו ולא לרחם עליו – שהרחמנות על העבריינים אכזריות היא על כל הברואים...'

'כאן לקלוט כאן לדור' – כתב המאירי שאם עבר ודר בתחומה של העיר, והרגו גואל הדם – אינו נהרג עליו.

ובחזון איש (כאן) נקט להפך [ולא הביא מהמאירי], כי אין זיקה בין מצות ישיבת הרוצח ובין התר הריגתו ע"י גואל הדם, והביא לכך כמה דוגמאות (וכן בספר אילת השחר תמה על סברת המאירי).

'אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב: רוצח שיצא חוץ לתחום ומצאו גואל הדם והרגו – נהרג עליו... הוא דאמר כי האי תנא דתניא ר' אליעזר אומר... יכול מיד, תלמוד לומר עד עמדו לפני העדה למשפט' – כלומר, אין התר להורגו לפני שיתרו בו העדה, שאם יפשע ויצא – יהא דמו מותר מכאן ואילך לגואל הדם. ואלו גם דברי מר זוטרא בר טוביה בשם רב, שאין התר לגואל הדם להורגו קודם שיעמוד לפני העדה (עפ"י הריטב"א).

רבנו חננאל פרש כל הנידון על קודם שנגמר דינו לגלות, שלרב [כר' אליעזר] – נהרג עליו גואל הדם אם הרגו. ולר' יוסי הגלילי ור' עקיבא – אינו נהרג. ואולם פרש באבי עזרי (קמא, הל' רוצח ה,ה אות ב) שודאי כוונתו לגמר-דין הנוסף, לאחר שיצא, ולא לגמר דין המחייבו גלות. כי שיטתו שם שקודם גמר דין גואל הדם שהרגו – ודאי נהרג, ודלא כשיטת שאר אחרונים, כמובא לעיל י.

'במזיד נהרג בשוגג גולה... שלא יהא סופו חמור מתחלתו, מה תחלתו במזיד נהרג בשוגג גולה, אף סופו במזיד נהרג בשוגג גולה' – פירוש 'בשוגג גולה': אם יצא הרוצח מעיר המקלט בשגגה, אסור להורגו אלא חייב לגלות שוב.

ואולם אם עבר והרגו גואל הדם – פטור (כן נקט בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"א קז. וכ"כ בערוך לנר לדעת הרמב"ם). ומדברי הרמב"ם נראה שפרש 'בשוגג גולה' – על גואל הדם שהרגו לרוצח שיצא מן העיר בשוגג. ופרשו רוב המפרשים שכוונתו כשהרגו בשוגג, אבל הרגו במזיד – י"א שנהרג וי"א שפטור. ויש שפרשו שכוונת הרמב"ם אפילו כשהרגו במזיד – גולה. ותמהו על טעם הדבר (ע' שיח יצחק ואג"מ שם).

(ע"ב) זיכול להורגו בחצים ובצרות' – מבואר שגואל הדם יכול להמית בכל מיתה ולא דוקא בסיף. ויש לעיין

בסוגיא בסנהדרין (עב): שהצריכו לימוד מיוחד לבא במחותרת שרשאים להכותו בכל מיתה, ולולא דילפינן לה מקרא הוה אמנא דוקא בסיף כדן מיתת הרוצח [וימה שאמרו שם 'רוצח וגואל הדם' אין הכוונה להריגת הגואל בכל מיתה אלא לדין שאמרו (שם מה) אם אין לו גואל ב"ד מעמידים לו גואל].

ויש לומר שכאן אין צריך קרא להמיתו בכל מיתה, כי נכלל בדין רוצח שאמרו (שם) אם אין יכול להרגו במיתה האמורה בו אתה רשאי להמיתו בכל מיתה שאפשר. ולפי דרכנו למדנו שלכתחילה גואל הדם הורג בסיף דוקא.

גם יש לשמוע זאת לכאורה מהכתוב בפרשת רוצח במזיד 'ונתנו אתו ביד גאל הדם' – והלא דין הרוצח בסיף [ואף לפי מה שנראה בריטב"א (י): שמדובר בפסוק בלא התראה, לא מסתבר שישתנה דינו להחמיר], וא"כ מצינו בגואל הדם מיתת סיף (לכתחילה), ומסתמא אין חילוק בין רוצח בשוגג למזיד. וצריך עיון ובדיקה.

'כי פליגי במהוי עיקרו דרגא לנופו, מר סבר הוי עיקרו דרגא לנופו ומר סבר לא הוי עיקרו דרגא לנופו' – לכאורה לפי הסבר זה, יש כאן שתי מחלוקות בין ר' יהודה וחכמים, שאינן קשורות כלל זו בזו; האחת – האם העיקר נגזר אחר הנוף לחומרא, הן לענין מעשר הן לענין מקלט, שאם העיקר בחוץ והרוצח עליו, לחכמים מותר להורגו ולר' יהודה אסור. והמחלוקת השניה – לענין דין מקלט בלבד, האם יכול גואל הדם להשתמש בעיקר שהוא בתוך העיר כמדרגה להגיע לנוף שמחוצה לה.

אך נראה שדחוק לפרש כן, ששתי המחלוקות נכללו בלשון הברייתא, מה גם שלא הוזכר כלל שחכמים חולקים בנקודה השניה (כמו שהעירו בתוס').

ויתכן ששורש מחלוקתם אחד הוא; לר' יהודה, העיקר אינו נחשב כדבר לעצמו אלא טפל לנוף, אלא שאינו נטפל אליו לגמרי. ולכן סובר שלחומרא יש להחשיב את מקום העיקר כפי הנוף. ואפילו לקולא, אם כי אינו בטל לגמרי עד שנדון את מקומו כמקום הנוף [שאם הנוף בחוץ ייחשב גם העיקר כבחוץ ודמו מותר], מ"מ יכול גואל הדם לבוא דרכו אל הנוף, שהרי העיקר משמש את הנוף לעליה וירידה. וחכמים סוברים שהעיקר הוא דבר נפרד העומד לעצמו, ולכך הוא יכול להיות מקלט לרוצח שעל הנוף, שגואל הדם אינו יכול להשתמש בו להריגת הרוצח.

[ונראה שר' יהודה לטעמו הולך במה שסובר שאם ברך 'בורא פרי האדמה' על האילן – יצא, והסבירו (בברכות מ) שלשיטתו עיקר אילן – ארעא, ובירושלמי הוסיפו שהאילן אינו אלא כקשין, כלומר כגבעול המחזיק את הפרי. ואתי שפיר גם שיטתו (שם) שאילן שאכל ממנו אדם הראשון – חטה היה. כי הגזע שבאילן אינו אלא טפל ואין שם 'אילן' תלוי בו. ומבואר שלר' יהודה אין העיקר נחשב כדבר לעצמו].

ולפי זה יש מקום לומר שהכל מודים שאם הרוצה יצא מן העיר למקום שאי אפשר להגיע אליו אלא דרך העיר, אסור לגואל הדם לבוא דרכה להורגו, שגם כלפי זה העיר קולטת, אלא שבאילן לבד התיר ר' יהודה כיון שהעיקר משמש את הנוף, כאמור. ולפי סברא זו אף באילן אין מותר אלא כשהעיקר עומד על הגבול, אבל אם נצרך להיכנס לשטח העיר כדי לבוא על העיקר אסור. וצ"ע.

'גולה משכונה לשכונה' – ואם נשאר בשכונתו – כתב בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"א קז) שמותר לגואל הדם להורגו. וכתב שכן מפורש בתוס' בזבחים (קזו. ד"ה עיר).
 [ע' לעיל י: שצידדנו לפרש שכונת התוס' רק לענין קיום מצות גלות, ולא לענין הריגת גואל הדם. וראה באוצר מפרשי התלמוד' כאן שכמה אחרונים נסתפקו בזה. וע"כ שאינם סבורים שיש ראייה מלשון התוס' שם].
 על הגדרת 'שכונה' שבכאן – בשו"ת רב פעלים (יו"ד ח"ב סי' טל) צידד שהכונה שלשה בתים. ועע"ש.

'בן לוי שהרג גולה מפלך לפלך. ואם גלה לפלכו פלכו קולטו' – פירוש, הגם שלכתחילה יש לו לגלות לפלך אחר, אם לא עשה כן אלא נשאר בפלכו – פלכו קולטו (עפ"י רש"י ותוס' זבחים קזו.). ויש מפרשים שיכול אף לכתחילה לגלות לפלכו ובלבד שלא יצא בה משכונה לשכונה, שלא כמו אילו גלה לפלך אחר (עפ"י תוס' שם וכאן).

ויש מי שצדד לפרש שאם הרג בפלך אחר ממקום מגוריו, וגלה משם לפלכו שדר בו – פלכו קולטו, שהרי קיים מצות גלות מהמקום שרצה. וכן כתב הרמב"ם (עפ"י שפת אמת זבחים שם).

'כיוצא בו, רוצח שגלה לעיר...' – 'כיוצא בו' – הוא כמובן אגב שיטפא דמסכת שביעית, ששם הוא מתדמה לד בר השמיטה.

'רוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו אנשי העיר לכבדו, יאמר להם רוצח אני' – בירושלמי אמרו: זאת אומרת, מי שחכם במסכת אחת ומכבדים אותו בגלל שנים (כלומר, סבורים שהוא חכם יותר ממה שהוא) – צריך לומר להם, במסכת אחת אני חכם.

ענינים וטעמים

'טועה שאינה קולטת אלא בצר, והוא גולה לבצרה...' – הריב"ש נשאל על באורה של אגדה זו, והנה קטעים מתוך תשובתו (נדפסה עפ"י כת"י בשו"ת הריב"ש החדש שבהוצאת מכון ירושלים, בנספח – כרך ב' עמ' תשעד):
 'כבר ידעת כי כל אומה ואומה יש לה שר למעלה מושל עליה, וממנו יבא להם כח והצלחה, כמוזכר בדניאל... וסמאל הוא שר מושל על החורבן, מאצילות כחו יבא חרב ושממון... ובעת ביאת הגואל אשר אמר השם יתברך ונתתי [את] נקמתי באדום ביד עמי ישראל, הנה סמאל שלהם חושב להצילים כשיתן בלבם להשגב ולהמלט בבצרה, שהיא עיר גדולה בארץ אדום...'

ויחשוב כי כמו שבצר במדבר היתה עיר מקלט הרוצח מגואל הדם, כן תהיה בוצרה עיר מקלט לאדום מגואל דמן של ישראל. לא שיטעה שבוצרה שהיא בארץ אדום, היא בצר שהיא בארץ סיחון, אבל חושב שמא גרים, שבצר הוא לשון מבצר, וכי תבצר מרום עוזה (ירמיהו נא,נג), וכל שכן השלשה ערי מקלט שמם מורה עליהם, כי רמות בגלעד הוא מלשון 'מרוממי משערי מות' (תהלים ט,יד). וגולן מורה שהוא

מקום מקלט לגולים. ולזה חושב שגם בוצרה שמו מורה שבו יהיו נבצרים. וטעה בזה, כי בוצרה מלשון בציר...

והטעות הב' שאינו קולט אלא שוגג וכו' – מבואר הוא. והטעות הג' שאינו קולט אלא אדם וכו' כלומר, ישראל שקרואים אדם, ואינם נמסרים תחת המלאך, אבל האומות שהם תחת משטרות מלאך, הנה המלאך אין לו מקלט, וכשהוא נופל האומה שהיא תחת ממשלתו נופלת, כמו שפרש הרמב"ן ז"ל בפסוק 'סר צלם מאליהם'... ולדעת רז"ל שהמלאכים לפעמים מתלבשים בצורה אנושית ונראים למראית עין בהקיץ... אפשר לפרש שסמאל בעצמו גולה לבוצרה. ופשוטו של הגדה כפי הדרך הנזכר למעלה.
(יש להעיר שבתוס' בע"ז (נח: ד"ה בצר) נראה שגרסו שטעותו היה בויהוי 'בצר' שאמרה תורה, שסבר היא בצרה).

ובספר שפת אמת (מסעי תרל"א תרל"ד) פרש בשם זקנו הרי"ם זצ"ל, ענין הטעות בין 'בצר' ו'בצרה' בדרך זו: כי ההורג נפש בשגגה, אין לו מקום בעצמו [כמו שנאמר ולא רץ לא יכפר הדם...], אך השי"ת נותן לו מקום לגלות שמה. זהו ענין 'בצר' – החיזוק והתוקף שנתן לו השי"ת. וכמו כן התורה קולטת, כמו שדרשו בצר במדבר... וזאת התורה. ומי שידע שחטא ואבד מקומו ושבו להשי"ת, יוכל להנצל ע"י התורה. אך זה רק כאשר יודע שאין לו מקום, זה עצמו נותן לו מקום. אבל אם עולה על דעתו שיש לו מקום ועל כך הוא סומך – אינו קולט כלל. וזה ענין 'בצרה' – שלוקח העוז והחיזוק לעצמו, ולכך אינו קולט. כי כל מה שקולט הוא בכך שידע שאין לו מעצמו מקום, זה בעצמו הוא תיקון חטאו, והוא עיקר מקומו – מה שידע שאין לו מקום.
ע"ע שם משמואל – ויקהל; שופטים.

דף יג

וחזור לשררה שהיה בה דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: לא היה חוזר לשררה שהיה בה' – מבואר בריטב"א שאפילו ר' מאיר לא אמר אלא לענין חזרה לשררה שהיה בה, אבל אין ממנים אותו לשום שררה מחדש, כל שלא הוחזק בה לא הוא ולא אבותיו (וע' אילת השחר).
ואמנם צידד הריטב"א, וכן כתב המאירי, שזה רק ברציחה וכיו"ב – דברים חמורים, אבל בשאר עבירות, אם עשה תשובה – מחזירים לשררתו וגם ממנים מחדש. וכן הביא במשנה ברורה (סו"ס קנג) מאליה רבה שמסתפק בדבר, שמא רק ברציחה ולא בשאר עבירות.
ע"ע בשו"ת חתם סופר חו"מ כב, ובמה שהעיר מכאן בספר מגדים חדשים ברכות כח.

אמר רב כהנא: מחלוקת בשש, דמר סבר לכם לקליטה... אלא אמר רבא: מחלוקת בארבעים ושתים, דמר סבר ועליהם... – בירושלמי אין מוזכר החילוק בענין זה בין שש ערי מקלט למ"ב ערי הלויים. ומחלוקת ר' יהודה ור' מאיר התבארה שם (בספ"ה ממעשר שני) בדרך אחרת; האם ארבעים ושמונה הערים הללו שייכות ללויים – זו היא דעת ר' יהודה שסובר שלכך חייבים הרוצחים להעלות להם שכר. או שמא אינן שלהם אלא רק ניתן להם לגור שם [כמו ירושלים לדעת הסובר לא נתחלקה לשבטים]. ותלו (בירושלמי שם) את מחלוקתם במחלוקת התנאים האם כהנים ולויים מתודים וידוי מעשרות – האם יכולים לומר 'האדמה אשר נתת לנו'. וכן אמרו בירושלמי (בסוטה פרק עגלה ערופה ה"ב) נפקא מינה משאלה